

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE TÜRK KADINININ TOPLUMSAL HAYATTAKİ YERİ VE KADIN HAREKETLERİ¹

Nazan PÜRMÜSLÜ²

Geliş:21.07.2020 / Kabul:06.08.2020

Öz

İslamiyet'in kabulünden önce Türk toplumunda kadınların erkeklerle eşit statüde kabul edildiği söylenegedir. Bu yorum yapılırken İslamiyet öncesi Türk toplum yapısıyla, Osmanlı toplum yapısının farkları yeterince ayrıntılı ortaya konulmalıdır. Zira İslamiyet öncesi Türk toplulukları, göçebe hayatın getirdiği zorunluluklar çerçevesinde yönetimde savaşta, avcılıkta ve daha birçok alanda erkekle birlikte toplum içinde görünür olur. Türklerin İslamiyet'i kabul edişleri onların yeni ve karmaşık bir sosyal yapıya evrilmelerine de neden olur. Öncelikle yerleşik hayata geçilmesi sosyal ilişkilerde köklü değişikliklerin yaşanmasına sebep olur. Bu süreçle birlikte yürüyen Türklerin İslamlaşması, eski yaşam tarzlarından köklü bir biçimde kopuşu da ifade eder. Bu süreç içerisinde kadının toplumdaki yeri, şer'i ve geleneksel saiklerle biçimlenen kanunlar vesilesi ile oluşur. Bu kanunların oluşturulmasında zaman zaman Türklerin geçmişlerinden getirdiği özgün yönelimler dikkate alınmamıştır.

19. yüzyıldaki Batılılaşma hareketleri Osmanlı toplumunun sosyal yapısında ikinci bir kırılmaya neden olur. Modernizmle birlikte karmaşıklaşan kadın erkek ilişkileri, şer'i kanunlarla ve geleneksel normlarla ciddi çatışma durumları ortaya çıkarır.

Çalışmamız Osmanlı toplumundaki kadınların II. Meşrutiyet öncesi durumunun genel bir değerlendirmesini ve II. Meşrutiyet sonrasında ortaya çıkan çatışmalı durumların ortaya konulması amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk kadını, Kadın hukuku, II. Meşrutiyet Dönemi, Kadın hareketleri.

¹ Bu makale F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yürütülen "Kadınlara Tanınan Siyasi, Sosyal Haklar ve Üst Düzey Kadın Yöneticiler (1923-1950)" adıyla hazırlanmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.

² Öğr. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Bölümü, nazanpurmuslu@ mu.edu.tr.

THE PLACE OF TURKISH WOMEN IN SOCIAL LIFE AND WOMEN'S MOVEMENTS IN THE SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY PERIOD

Abstract

It is said that before the acceptance of Islam, women were accepted as equal status with men in Turkish society. Whilst making this interpretation, the differences between the pre-Islamic Turkish society structure and the Ottoman society structure, should be revealed in sufficient detail. In the framework of the nomadic lifestyle in pre-Islamic Turkish societies, women can be seen in many aspects of the community, such as ruling, war and hunting along side men. The acceptance of Islam by the Turkish people caused them to socially evolve into a new and more complex structure. Firstly, moving into a settled lifestyle caused profound changes in the roots of social relationships. The increase of Islam during this period of change for the Turkish people is the reason for a radical shift in their traditional way of life. During this process, the place of women in society is formed through the combination of the laws of Islam and traditional ways. The specific trends Turkish people brought from their past from time to time were not taken into consideration in the creation of these laws.

Westernization movements in the 19th century caused a second break in the social structure of the Ottoman society. The complexity of male and female relations with modernism reveals serious conflict situations with the laws of Islam and traditional norms.

Our study, is a general evaluation of the women in the Ottoman society before the II. constitutional monarchy and has the intention to disclose the conflictive situations that appear after the II. constitutional monarchy.

Keywords: Turkish Women, Women's Law, II. Constitutional Monarchy Term, Women's Movement.

Giriş

1. Osmanlı Toplumunda Kadının Konumu Üzerine Genel Bir Bakış

Kadının toplum içindeki yeri, insanlık tarihi boyunca, büyük değişikliklere uğramış ve bu değişiklikler insanlık tarihindeki sosyal ilişkileri belirleyen temel noktalardan biri olmuştur. Bu bağlamda kadın

meselesi de bir anlamda insanlık sorunudur. (50 yılda Türk Kadını,1974:10)

Kadınların toplumdaki yerinin belirlenmesinde toplumsal yapının ve tarihî şartların oldukça önemli olduğunu söylemek mümkündür. İkel toplulukların anaerkil olduğunu dillendiren Erbil, bu durumu ikel klan topluluklarında tek eşli evlilik düzeni olmamasına, dolayısıyla grup evlilikleri gerçekleştirilmesine bağlar. Bu durumda cinsel ilişkilerin de kadınların birçok erkekle birlikte olduğu ve babalık konumunun belirsiz olduğu tezini destekler. Bu sebeple anaerkil bir devamlılıktan söz eder. (Erbil, 2007:34-38) Bu yorumlama, tarihi koşulların kadının toplum içindeki yerini belirlemekteki etkisini gösterme konusunda önemlidir.

Orta Asya Türk kültüründe kadın çağdaşı olduğu diğer medeniyetlere göre oldukça önemli statüdedir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki Türk kültüründe kadınlara daima saygı duyulmuş ve değer verilmiştir. Her ne kadar evin reisi erkek kabul edilse de Türk kadını her daim erkeğin yanında yer almıştır. Kadın kutsallığıyla, bereketiyle ön plana çıkarılmış efsanelere konu olmuştur. (Haykır, 2017:91).

Eski Türk toplumlarındaki kadının konumu ile İslamiyet sonrası durumun mukayesesinde kadının toplum içindeki görünürlüğü, kıyafet konusundaki özgürlükleri, ekonomik ve yönetimdeki konumları gibi karmaşık ilişkileri sadece özgürlük bağlamında değerlendirmek her zaman doğru sonuçlar ortaya çıkarmamaktadır. Özellikle sözü edilen özgürlük anlayışının 19. yy sonrası Batı düşüncesinin normlarıyla belirleniyor olması araştırmacıları ciddi yanılgılara düşürebilmektedir.

Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* adlı eserinde Göktürk Yazıtları'ndaki ifadelerle atıfta bulunarak kadının yönetimde ve sosyal hayatta oldukça etkili bir konumda olduğunu vurgular. (Turan, 1993:142) İslamiyet öncesi Türk toplumlarında kadının yerinin önemi birçok araştırmacı da ortaya koymuştur. Türk toplumunda kadın, güçlü pozisyonunu XI. yüzyıla kadar muhafaza etmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra da kadının Türk toplumundaki özel konumun devam ettiği *Kutadgu Bilig*, *Dede Korkut Hikâyeleri* gibi metinler incelendiğinde görülebilir. Kadının konumundaki değişimin tamamen din değişikliği nedeniyle olmadığı daha çok Arap ve Fars kültürünün İslamiyet ile birlikte gelen etkisinin ve sosyolojik-fiziksel şartların

Osmanlı kadının toplumsal konumunu olumsuz etkilediği söylenebilir. Nitekim Selçuklu toplumunda kadının güçlü yerini muhafazası ve Müslüman Osmanlıların kuruluş döneminde görülen “Bacıyan-ı Rum” kavramsallaştırması, kadının toplumsal konumunun İslamiyet’le birlikte birdenbire değişmediği ve kadının sosyal yaşamının daha sınırlı bir çevreye çekilmesinde dinî kaynaktan çok kültürel sosyolojik şartların etkili olduğu tespiti yapılabilir.

Eski Türk devletlerinde kadın toplum içerisindeki önemini uzun bir süre devam ettirmiş olmakla birlikte bu durum zaman içinde değişmeye başlamıştır. Genellikle bu mesele ile ilgili olarak Türklerin İslamiyet’i kabul etmesi ile bu özelliğin yitirildiği yolunda yorumlar yapılmaktadır. (Bulut, 2010: 317) Bu tür yorumlar, İslamiyet önceki toplum yapısının şartları ile Osmanlı dönemi şartlarını eş tutmak, Oryantalist etkilerle bakış oluşturmak, çağın ruhunu ve şartlarını geniş perspektifte değerlendirmemek ve o çağda dünyanın farklı yerlerindeki uygulamaları incelememek gibi sınırlılıkları içerir. Örneğin Osmanlı’da kadın meselesinin temel ölçütlerinden biri gibi sürekli vurgulanan harem meselesinin Bizans’tan devralındığı bilinmektedir. Harem, önce saray çevresinde daha sonra da zengin aileler arasında takliden yayılmış olup bu geleneğin Anadolu halkını fazla etkilemediğini söyleyebiliriz. (Tekin, 2010:85)

Daha çok kültürel etkilenmelerle ve şartların değişimi ile ortaya çıkan kadının toplum hayatından çekilmesinin Osmanlı Devleti’nin imparatorluk süreciyle birlikte hız kazandığını söylemek mümkündür. Bu noktada şehirleşme ile birlikte kadınlarla ilgili yapılan hukuki düzenlemelerin kendi şartları içinde kadının ahlaki ve dinî açıdan korunmasını hedeflediğini ve aile yaşamını korumayı amaçladığı da belirtilmelidir. Çünkü Osmanlı içerisinde şehirleşme ile birlikte eğlence hayatı vasıtası ile veya fuhuş yolu ile para kazanan kadınların olduğu bilinmektedir. (Dingeç, 2010:22-24 Bu konuda bazen sert bir şekilde düzenlendiği görülen kanunların toplumun düzenini ve aile yapısını korumayı hedeflediği gözlerden kaçmamalıdır.

Bunun yanında Osmanlı toplumunda kadının yeri konusu, sosyal tabakalaşma, geleneksel anlayış ve klasik dönem Türk aile yapısı ile doğrudan ilgili bir alandır. Söz konusu klasik dönemde, nüfusun büyük

bir kısmı kırsalda köy ve köy altı yerleşim alanlarında geniş aileler halinde hayatlarını sürdürüyorlardı. Kadının içtimai hayattaki pozisyonu da bu yapı içinde şekillenmek zorundaydı. (Özger, 2012:420) Şehirlerin büyümesi ile ortaya çıkan sosyal yapılar, kadının şehirdeki konumunu sarsmış onu kırdaki erkekle omuz omuza çalışan konumundan uzaklaştırmıştır. Bu değişimin kadının doğrudan özgürlüğü üzerinden okumak yanlış tespitlere yol açabilmektedir. Başlangıçta şehirlerdeki medrese ve tarikatların etkisi ile cinsiyet ayrımcılığı ortaya çıkmıştır. Daha sonra İran ve Bizans saraylarındaki harem uygulamaları Türk sarayını uygulamalar açısından etkilemiştir. (Ülken, 1967:121-123) 16.yy'dan itibaren kadınların giyimleri ve davranışları üzerinde baskılar artmaya başlamıştır.1725 yılında kadınlar giyinme ve süslenmede aşırıya kaçtıkları gerekçesi ile saray tarafından namus ve edebe uygun davranmaları hususunda uyarılmışlardır. (Aksoy, 2005:43-55)

2.Osmanlı Toplumunda Kadınların Toplumsal Yaşamına Yönelik Sınırlamalar

16 yy. sonrasında Arap, Bizans, Acem kültür ve gelenekleri Türk kültür yapısı içinde kendine güçlü bir yer edinmiştir. Türk kadını önceki statüsünden daha farklı bir statüye geçmiştir. İslamiyet kültürünün kendine has özellikleri, Arap, Fars, Bizans etkisi ve şehir yaşamının karmaşıklığıyla ortaya çıkan koşullar, bozkır kültürünün sunduğu geniş fiziki serbestliği sağlayamayacak şekilde kadınların yaşam alanını değiştirmiştir. “Bu değişiklik daha çok İslam dinini yanlış anlayan ve yorumlayan yetiştikleri kültürün etkisinde kalan ulema ve din adamlarının baskın tavırlarının etkisinden kaynaklanmıştır.” (Aydın, 2001:87; Ediz,1995:43) 16. yy sonrasında Türk kadını eski ile yeni düzen arasında sıkışıp kalmıştır. Kadınlar ne eski alışkanlıklarından vazgeçebilmişler ne de yeni düzene ayak uydurabilmişlerdir. Bu koşullarda dahi Osmanlı içinde kadını aşağılayan ve ona yaşama hakkı dahi tanımayan Ortaçağ zihniyetinin çok ötesinde bir konumda olduğunu vurgulamak gerekir. Nitekim Havva Selçuk, “Kadına Uygulanan Şiddetin Osmanlı Mahkeme Tutanaklarına Yansımaları” adlı makalesinde kadının Avrupa’da cadı olarak telakki edilip yakıldığı bir dönemde, hukuk karşısındaki eşit konumunu, şer’iye sicillerindeki birinci elden örnekleri ile ortaya koyar. (Selçuk, 2013: 109-111)

Bu süreç sonrasında kadınlara erkeğin üstün olduğu ve ona itaat etmesi gerektiği gibi değer yargıları aşıl原因mıştır. Böylece geleneksel değer yargılarında ve kadına bakış açısında değişiklikler gözlenmiştir. Toplumsal baskı sonucunda kadınlar eve kapanmış, evden dışarı çıkamamış, çıkmaları halinde ise örtünmeleri tembih edilmiştir. (Ediz, 1995: 43-44) Şehir yaşamındaki bu kısıtlamaların kırsalda kesinlikte uygulanmadığı da dönemin şeriye sicillerinden hareketle söylenebilir. Özellikle büyük şehirlerde kadınların evden dışarı çıkmaması için dönem dönem bazı yasaklar getirilmiştir. Söz konusu yasaklara uymayanlar ağır cezalara çarptırılmıştır. Şöyle ki; III. Osman döneminde kadınlar sadece 4 gün sokağa çıkabilmiş sokağa çıktıklarında ise sade giyinmek zorunda kalmışlardır. Sırmalı giysiler giyen, emre itaat etmeyen kadınlar denize atılmış ve boğularak öldürülmüştür. (Güzel,1985:858) IV. Mustafa'nın saltanatı sırasında ise kadınların sokağa çıkmaları tamamen yasaklanmıştır. (Karol,1983:3) 1573 yılında yayınlanan bir fermana Aksaray, Şehzadebaşı, Beyazıt gibi semtlerde kadınların dükkânlarda oturmaları, piknik alanlarında dolaşmaları, muhallebici dükkânına girmeleri yasaklanmıştır. 1583 yılında yayınlanan diğer bir fermana ise erkeklerle aynı sandala binmeleri yasaklanmıştır. Bahsi geçen yasak II. Abdülhamit Dönemi'ne kadar yürürlükte kalmıştır. Bu yasak genç kadınların erkeklerle sandalda buluşmalarına mâni olmak için çıkarılmıştır. Bazı sandalcılar bu buluşmalara yüksek meblağlar karşılığında göz yummuşlardır. Yakalanmaları durumunda “*Erimdir deyip aldım*” diyerek işin içinden sıyrılmış ceza almaktan kurtulmuşlardır. Bu tarz uygunsuz durumlara engel olmak için kayıkçılar kâhyasına ve bostancı başına emirler verilmiştir. (Koçu,1971:81) Bu örnekten hareketle bu dönemdeki kanunlarda yapılan düzenlemelerin toplum içindeki bazı ahlaki bozukluklara engel olmak için değiştirildiği yorumuna ulaşılabilir. Ayrıca, Ömer Menekşe'nin “Osmanlıda Zina Cezası Olarak Recm” (Menekşe,2003:7-18) adlı makalesinden hareketle kanunlardaki sert cezaların çok yaygın olarak uygulanmadığı yorumuna ulaşmak mümkündür.

1861 yılında yayınlanan diğer bir fermana ise kadınların babaları ya da oğullarıyla birlikte dışarı çıkmaları ve arabaya binmeleri yasaklanmıştır. Dışarı çıkan kadınların ezan saatinden önce evde olması

gerektiği tembih edilmiştir. (Ediz,1995:46-47) Ayrıca kadınların bayram günlerinde sokağa çıkarak erkeklerle yan yana yürümeleri, hamamlarda gayr-i müslim kadınlarla bir arada olmaları, camilere girmeleri (Umur,1988:205-206) kutsal mekânlarda İslam dinine aykırı davranışlarda bulunmaları³, boğaz içinde yabancı devletlere ait vapurlarda seyahat etmeleri, üstü açık faytonlarda dolaşmaları, erkeklerle birlikte konser vermeleri ve tiyatro sahnesinde rol almaları (Ünal ve Önder 2015:91-111) gayr-i müslim erkeklerle evlenmeleri⁴ fermanlarla yasaklanmıştır.

3. Tanzimat ve Sonrasında Kadın Modernleşmesinin Bir Göstergesi Olarak Örtünme Meselesi ve Bazı Tartışmalar

Tanzimat Dönemi, Osmanlı toplumunun Batı kaynaklı düşünme biçimi ile karşılaşması sonucunda yaşadığı büyük kırılmaların ortaya çıktığı

³ Fi 4 Safer 973 (16 Eylül 1565) tarihli fermanla şu ifadeler yer verilmiştir; “... Kudüs-i Şerif’te olan evlad-ı Arap’tan biri müteveffa olduğunda avretler gece ile cem olup etraf-ı mahallede meyitleri olduğun i’lan için muganniyeler ile mahallatı gezüp i’lansavt edip ve defne vardıklarından sonra üç güne değin Arap avretleri mekâbir üzerinde cem olup enva-ı savt ile sagular edip yüzlerine kara sürüp halka olup horos teper gibi devran edip ve bevvaplar kapuları beklemeyip etrafında olan medaris evlerinde sakin olanlar yedikleri ta’âmdan sofralarında kalan fazlayı Harem-i Şerif’e döküp ve Sahratullah’ın etrafı hucurat olup bazı hindi taifesi avretleriyle hucuratda ve Harem-i Şerif içinde ve Harem’in sair mevzi’inde sakin olup gece ile Harem’i Şerif’te tebevül idüp ve bazı fellah taifesi avretleri ile bazara yoğurt ve süt ve sair nesne gördüklerinde bazara doğrudur deyu Harem-i Şerif içinde geçip şer’a mugayir yol edip bi’l cümle mahrusa-i mezburede şer’i şerife mugayir evza’ın nihayeti yoktur.” Fermanla ifade edildiği üzere Kudüs’te bazı kadınların yemeklerini yedikten sonra arta kalan yiyecekleri Harem-i Şerife döktükleri ayrıca kadınların bir araya gelerek ölen kişinin ardından ağıt yaktıkları İslam Dinine uygun olmayan hareketlerde buldukları feryat figan ederek yüzlerine mezar başlarında kara sürdükleri ve üç gün ağıt yaktıkları ifade edilmiştir bu durum fermanla yasaklanmıştır. (Ünal ve Önder 2015:79)

⁴ Osmanlı’da Müslüman kadınlar Müslüman erkeklerle evlenebilirdi. Müslüman kadınların ecebi erkeklerle evlenmeleri kesinlikle yasaktı. Bu yasağa uymayanlar bellerine kadar toprağa gömülerek taşlanır ve recmedilirdi. Müslüman bir kadının ecebi bir erkeğe varabilmesi için öncelikle erkeğin dinini değiştirmesi gerekmektedir. Bunun dışında Müslüman kadınların Şii erkeklerle evlenmeleri kesinlikle yasaktı. Aynı yasak Osmanlı erkekleri için de geçerliydi. Söz konusu evlenme yasağı mezhep ayrılığından kaynaklanmıştır. (Aybay, 1980: s.70-71; Tarih ve Toplum, 1984:53)

bir dönem olarak okunabilir. Bu dönemde Osmanlı toplumundaki kadınların büyük şehirlerde karşılaştığı önemli değişim noktalarından biri, bugün tesettür olarak ifade edilen giyim kuşam meselesidir.

Tesettür sözlükte örtünmek, kuşanmak, kişinin başkaları ile arasında perde koymak, bir şeyin içinde ya da arkasında gizlenmek manasındadır. (Apaydın, 2011:538) Tesettür genel olarak İslamiyet'le ilişkilendirilmiş olsa da bu düşünce doğru değildir. Örtünmenin tarihi daha eskiye dayanmaktadır. Mezopotamya medeniyetlerinden Sümer, Babil, Asur topluluklarında kadınlar saçlarını örtmek için eşarp benzeri örtü kullanmışlardır. Bunun yanı sıra Hint, Yunan, Roma medeniyetlerinde Hristiyan ve Yahudilikte kadınların örtündüğü bilinmektedir. (Gürkan, 2011:543-544)

İslam dininde ise kadınlar ahlaki değerlerin korunması, toplumun huzurunun sağlanması, olumsuz durumlarla karşılaşılmasından dolayı örtünmüştür. Kadınların örtünmelerinin belki de en önemli sebebi zinaya engel olmaktır. Bu durum daha önce de vurgulandığı için sadece İslam dini ile ilişkili bir uygulama değildir. Birçok toplumda bu amaçla kadınların giyim kuşamlarında bazı kurallar uygulandığı bilinir. (Apaydın, 2011:541)

Osmanlı'da kadınlar kuruluş dönemine kadar yüzlerini örtmemişlerdir. I. Murat'ın saltanatı sırasında kadınlar ilk kez yüzlerini örtmeye başlamışlardır. Müellif Şikarî, Sultan Murat Döneminde kadınların yüzlerini neden örttüklerini şu hadiseyle açıklamıştır:

“O zaman karılarda yüz örtmek adeti pek az idi. Yüz örtmek adeti sonradan adet oldu. Karamanoğlu Alaüddin'in Hamidoğlu İlyas diyarını katliam ettiğinde üç kabile Diyar-ı Osman'a firar etmişlerdi. O vakit bunları Murathan görüp pek temiz ve uslu âdem olduklarından kendi şehrinde (Bursa'da) yerleştirmiş idi. İşte bu kabilenin kadınları pek güzel olduklarından herkes bunları temaşa etmeğe başlayınca ulemalar tarafından bu kabilenin hatunlarının yüzleri siper edilmesi emredildi. İşte ne vakit taşra çıksalar o kabile hatunları yüzlerini siper ederler idi. Fakat bu hal sonra diğer kadın ve kızların da pek hoşuna geldiğinden herkes daima güzelce her taraflarını örtmeğe başladılar. (Danişmend,1959:85-86) Belirtildiği üzere Osmanlı'da kadınlar peçeyi kuruluş döneminde zorunluluk yüzünden değil kendilerini

güzelleştirmek ve güzel buldukları diğer kadınlara imrendikleri için örtmüşlerdir. Özetle kadınların yüzlerini örtmesi kıskançlık sebebiyle olmuştur.

Osmanlı'da Müslüman kadınlar sokağa çıkarken örtünmek zorunda kalmıştır. Kadınlar dış giyim olarak daha çok çarşaf ve ferace kullanmışlardır. Ferace çarşafa göre daha renkli ve daha gösterişlidir. (Ceyhan, 2005:266) Bu sebepten zaman zaman ferace ile ilgili bazı yasaklar yürürlüğe konmuştur.

Tanzimat Dönemi'nde başlayan Batılılaşma hareketi sonucunda kadınlar piyano çalmaya, mobilyalı evlerde oturmaya, yeni bir lisan öğrenmeye, kitap okumaya, Avrupa-i tarzda giyinmeye, modayı yakından takip etmeye başlamışlardır. (Akşin,1980:93) II. Meşrutiyet Dönemi'nin getirmiş olduğu özgür ortamla birlikte kadınların kıyafetlerinde radikal değişiklikler gözlenmeye başlamıştır. Osmanlı'da kadınlar Avrupalı kadınların giydikleri tarzda kürke benzeyen çarşaf giymişlerdir. Bu arada çarşafın boyları kısalmış ve kadınların yüzlerine örttükları peçeler şeffaflaşmıştır. Bazı kadınlar peçe takmayarak ellerindeki şemsiyelerle yüzlerini gizlemişlerdir. Bir süre sonra peçe aksesuar haline almış ve başın arka kısmına atılmıştır. (Karagöz, 2017:136) Avrupa-i tarzda giyinmeye başlayan Türk kadını, muhafazakâr çevrelerin yoğun eleştirisine maruz kalmıştır. Özellikle İstanbul ve İzmir gibi vilayetlerde kadınlar bu tür eleştirilere daha fazla maruz kalmışlardır.

Daha önce de İslam hukukunda kadının şiddet görmesini engelleyen bazı kanun ve sınırlamalar olmakla birlikte Tanzimat sonrasında kadınlara yönelik şiddet olaylarının önüne geçmek için bazı ek yasaklar getirilmiştir. (Kaplan,1998:24-25) Öncelikle kadınların ince kumaştan ferace giymeleri ve ferace giyiniş tarzında yenilik yapmaları yasaklanmıştır⁵. Ayrıca kalabalık ortamlarda ince peçe örtmeleri ve yüz

⁵ 18. Yüzyılda Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa döneminde İstanbul kadısı tarafından çıkarılan feracenin yasaklandığına dair ferman Hicri 1138 (1725) “.....Bazı yaramaz avretler, halkı baştan çıkarmak kasdile sokaklarda süslü püslü gezmeye, libaslarında türlü bi'datler göstermeğe, kefare avretlerini taklid ederek serpuşlarında acayip şekiller yapmağa başlamışlar; ismet adabını tamamen kaldıracak mertebede kıyafetler uydurmaları evvelce menedilmiş iken namus perdesini tekrar kaldırmaktan korkmamaları türlü

hatlarını gösteren yaşmak takmalarına izin verilmemiştir. Bunun dışında kadınları kötü gösteren sıra dışı renklerden (sarı, pembe vs.) uzak durulması gerektiği ayrıca çarşı, pazarda bu kötü renkleri giyerek korkusuzca ve salınarak yürümeleri konusunda uyarılmışlardır. Uyarılara kulak asmayanlar ölüm cezasına çarptırılmıştır (Umur,1988:205-206; Ediz,1995:46-47) Başlangıçta yasaklara riayet edilmiş olursa da bir müddet sonra kadınlar yasakları önemsememeye başlamışlardır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde temel hak ve özgürlüklerin kapsamının genişletilmesiyle birlikte kısıtlamaların büyük çoğunluğu kaldırılmıştır. Cemiyetler kanununda yapılan değişiklik sonucunda kadınlar örgütlenerek ilk kez cemiyet kurmuşlardır. II. Meşrutiyet Dönemi'nin getirmiş olduğu özgür ortamla birlikte çok sayıda kadın cemiyeti faaliyete geçmiştir. Kadınlar tarafından kurulan cemiyetler vasıtasıyla toplum kadın kıyafetleri, kadın hakları konusunda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. (Kaplan, 1998:36-38)

Kadınlar daha fazla hak talep etmek için harekete geçerek erkeklerle eşit haklara sahip olduklarını dile getirmeye başlamışlardır. Feminizm hareketinin başlangıçta taraftarı olmamıştır. Zamanla bu harekete olan ilgi artmış destekçiler çoğalmıştır. Bu duruma en büyük tepki muhafazakârlardan gelmiştir. Muhafazakârlar savaşlarda alınan yenilgilerin sebebini toplumun yozlaşmasına bağlamıştır. Feminizm hareketinin bir an önce sonlandırılması için hükümete baskı

türlü kötü kıyafetlerle dolaşmaları, birbirini görerek ismet ehli hatunları da baştan çıkarmak mertebelerine varmıştır. Irz ehli ve ismet sahibi kadınlar, kocalarını kendilerine bu yeni çıkma elbiseler tedarikine zorlamakta imiş. Kudreti yetmeyenler ve yetip de karılarının bu nevezuhur kıyafetlere bürünmelerine rızası olmayanlar karılarından ayrılma derecesine varmışlardır. Bu garip kıyafetler yasaktır. Kadınlar, bundan böyle yakalı feracelerle sokağa çıkmayacaklardır. Başlarına üç değirmiden büyük yemeni sarmayacaklardır. Feracelerinde süs olarak bir parmaktan kalın şerit kullanmayacaklardır. Kadınlar, sokaklarda veya mesirelerde büyük yakalı feracelerle görülürlerse feracelerinin yakaları o anda alenen kesilecektir. Uslanmayıp ısrar edenler olursa, ikinci üçüncü seferinde yakalanıp İstanbul'dan taşraya sürgün edileceklerdir. Bu husus, mahalle imamı vasıtasıyla bütün İstanbul kadınlarına tebliğ olunsun. Yaramaz avretlere uymak yüzünden sokakta elbiseleri yırtılarak perde-i ismetleri lekeleneyeceği irz ehli hatunlara anlatılsın. (Koçu, 1971:83-84).

yapmışlardır. Kadın kıyafetlerinde meydana gelen değişim ve mevcut baskıların artması sonucunda hükümet gerekli adımları atmış ve bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bunun için komisyonlar kurulmuş ve kadın kıyafetlerine sınırlamalar getirmiştir. Komisyonun almış olduğu karara göre Müslüman kadınlar İslam Dininin emrettiği şekilde giyinecek, yüzlerini kalın peçe ile örteceklerdi. Ayrıca çarşaf boyları kısaltılmayacak, Batılıların moda anlayışına göre satış yapan mağazalara giremeyeceklerdi. (Avcı, 2016:231-232) Kadınların sosyal ve ekonomik hayatını olumsuz yönde etkileyen bu düzenlemeler karşısında kadınlar sessizliklerini bozarak toplantılar düzenlemiş ve kararı şiddetle protesto etmişlerdir.

Meşrutiyet Dönemi'nde tesettür sorunu basının da gündeminde yer almıştır. Bilhassa tesettür konusunu gündeme getiren ilk kişi Abdullah Cevdet Bey olmuştur. Abdullah Cevdet'in tesettür konusunu gündeme getirmesiyle birlikte basında sert tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmaların en hararetlisi *Sebilürreşad* ve *İçtihad* dergileri arasında olmuştur. *Sebilürreşad* ve *İçtihad* dergileri farklı görüşler ortaya atarak birbirlerine adeta meydan okumuşlardır.

İçtihad dergisi, tesettür sorunundan dolayı kadınların sosyal ve kültürel hayatta yer alamadıklarını ancak tesettürün terk edilmesiyle kadınların hürriyetlerine kavuşacaklarını, kadınların eğitim ve öğretimden daha etkin bir şekilde faydalanabileceklerini ileri sürmüştür. *Sebilürreşad* ise Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bir toplumda tesettürün giyilmesinden daha normal bir şeyin olamayacağını ifade etmiş, eğitime herhangi bir engel teşkil etmediği yönünde görüş bildirmiştir. Derginin düşüncesine göre tesettür kaldırılacak olursa kadınlar özgürlük adı altında peçelerini çıkaracak, tiyatroya ve baloya gidecek eşleri dışında başka kişilerle dans edebileceklerdi. (Sarısamam,1998:98-99) Muhafazakârlar tesettürü kadının namusu olarak telakki etmiş ve tesettürün kaldırılmasına şiddetle karşı çıkmışlardır.

Sebilürreşad dergisinin düşüncelerinden rahatsız olan Kılıçzade Hakkı Bey, Meşrutiyetin ilanından beri kadın meselesinin sadece tesettür meselesinden ibaretmiş gibi algılandığını tesettürün toplumun içtima-i meseleleri üzerinde iğrenç bir sargı bezi gibi durduğunu onu açmadıkça, yaranın cinsinin teşhis edilemeyeceğini ve tedavinin

mümkün olmayacağını dile getirmiş ve eklemiştir. “*Bu yarayı korkmadan açalım. Varsın biraz kokusuyla bidayette biraz burnumuzu taciz etsin.*” Kılıçzade Hakkı Bey tesettürün kalkması durumunda kadınların diledikleri şekilde eğitimden istifade edebileceklerini, sosyal hayatta yer alabileceklerini, istedikleri kişilerle evlenebileceklerini, görgülerinin artacağını, daha görgülü ve terbiyeli hale geleceklerini ifade etmiştir. Söz konusu düşünceleri destekleyen kadın okuyuculardan biri konu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “*Kadınlar bugün umacı gibi örtünüp sokağa çıkıyorlar. Hâlbuki Peygamber zamanında kadınlar böyle değildi. Çarşaf yoktu. Kadınlar evde dört duvar arasında güneş görmezken, bari dışarı çıkınca rahat etsinler. Hayat yalnız erkeklere mi?*” sözüyle tesettürün kaldırılmasına destek vermiştir.

İçtihad dergisi tesettürle ilgili şu çarpıcı olayı örnek göstermiştir. Tercüman gazetesine gönderilen bir mektupta Von Rozen adlı bir kadının Müslüman olmak istediğini dünyanın birçok yerini gezen bu kadının Müslüman olmak isterken karşılaştığı sorunları dile getirmiştir. Müslüman olmak isteyen bu kadına örtünmesi gerektiği dünyadan elini eteğini çekmesi gerektiği ifade edilmiştir. Fabrika yöneticisi olan bu kadın söz konusu durum karşısında çaresiz kalmış ve konu ile ilgili gazeteden yardım talep etmiştir. *İçtihad* dergisi tesettürü kadınların sosyal hayata girmelerini nasıl engellediğini, konuyla ilgili haklılığını bu örnekle desteklemiştir. (Kurnaz,2013:61-63)

Dönemin aydın ve yazarlarından Mehmet Akif ve Fatma Aliye tesettürün giyilmesi yönünde destek veren kişiler arasında yer almıştır. Mehmet Akif tesettürü kadının namusu, Fatma Aliye ise İslamiyet’in emri olarak telakki etmiştir. Muhafazakâr düşüncede olan yazarlar kadınların açık saçık bir halde erkeklerle dolaşmalarına, eğlence yerlerine gitmelerine karşı çıkmış ve İslamiyet’in gereğini yerine getirmeyenlerin cezalandırılması için teklifte bulunmuşlardır. (Kurnaz, 2013:66-67)

Server Bedii (Peyami Safa) konu ile ilgili düşüncelerini şu şekilde izah etmiştir: “*Bu asrın ne yaman bir asır olduğunu artık anlamak gereklidir. Bu asırda hala kadınların hiç doğmayan bir genç ile semalarda dolaşmasının haram olduğundan bahsediliyor medeni*

milletler bugünkü derece-i terakkilerine hazırlanmak için değil bu asırda bundan evvelki asırlarda bile böyle sözlerin söylenmesine ve yazılmasına mâni olmuşlardı. (İctihad 1330:2241)

*Sıratımüstakim*⁶ yazarlarından Musa Kazım Hürriyet-Müsavat başlıklı yazısında düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: ”*Kanun-i Esasimiz’in ilan olunması üzerine bazı yerlerde bu meseleye riayet edilmemeye başlanıldığı ma’a’tteesüf görülmekte... Bununla beraber bazı Müslümanların böyle bir hal-i nârevâyâ cür’et etmeleri her türlü sa’âdet-i dünyeviyemize hüccet bildiğimiz ve muhafazasına yemin ettiğimiz Kanun-i Esasi ahkâmına da münâfi olduğundan hükümetimizin bu bâbda tedâbir-i mü’essireye tevessül etmesi lazımdır. Zirâ Kanun-ı Esasi’nin dördüncü ve on birinci maddeleri hükmünce Devlet-i Osmaniyye’nin dini, din-i İslâm’dır.... Tebe’a-i Devlet-i Aliyye’den bulunan her Müslüman bu din-i âlinin bütün ahkâmına riayate mecbur olduğu gibi, aksi takdirde kuvve-i icrâ’iyye demek olan hükümetimiz daha o misilli kimseler hakkında tedabir-i zecriyye ittihazına mecburdur.*” (Sırat-ı Müstakim, 1324:21) Müellif Musa Kazım, Osmanlı Devleti’nin dinin İslâm olduğunu ve hükümetin bu konuda gereken tedbirleri alması gerektiğini ifade etmiştir.

Sıratımüstakimde yayınlanan diğer bir makalede: “*Müslümanların başka bir derdi kalmamış mıdır ki, çarşaf ile gulfe ile uğraşılıyor. Kör müdür Müslümanların gözleri ki Marakeş’in, İran-ı virânın hüsrânını görmüyor. Görmedi mi yumruk kadar Karadağ’in Osmanlı İmparatorluğu üzerinde galebe-i ma’neviyesini evet neden korkmalı ve niçin hakikati ketm etmek günah-ı kebâirini irtikab etmeli, Malisör mes’elesinde Karadağ’a bizim hükümetimiz ma’nen mağlub vaziyetinde kaldı.*” İfadesine yer verilmiştir. (Sıratımüstakim, 1327:416) Makalede tesettür meselesiyle meşgul olunmasından dolayı devletin zarara uğradığı ve mağlubiyetler yaşandığı ileri sürülmüştür.

Sebilürreşâd Dergisi müelliflerinden Mehmed Fahreddin *İctihad Dergisine* adeta ateş püskürmüş ve zehir zemberek açıklamalarda bulunmuştur. Mehmet Fahreddin bir yazısında: “*Muhadderât-ı İslamiyye tesettürü atmalıymış? Mutlaka atmalıymış? Çünkü*

⁶ Sıratımüstakim, 1908 yılında yayın hayatına başlamıştır. 182. sayısından sonra Sebilürreşâd adıyla yayınlarına devam etmiştir. (Düzdağ, 2012:10).

ictihadcıların keyifleri böyle istiyormuş?... Mehmed Fahreddin İtalya'nın Trablusgarp'ta ve Balkanlar'da Türk kadınlarına saldırıda bulunduğunu peçelerin yırtıp atıldığını, dinimize hakaret edildiğini tesettürü kaldırmak için uğraş veren İctihad Dergisinin Sırp, Bulgar, Yunan komiteleriyle aynı amaca hizmet ettiklerini, derginin konuyu pek idrak edemediğini onların savundukları şeylerin Balkan devletleri tarafından gerçekleştirilmek istendiğini ifade etmiştir. (Sebilürreşâd,1330:47)

İctihad Dergisinin tesettür konusundaki düşünceleri Sebilürreşad dergisi tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Eleştiriler zaman zaman hakaret boyutuna varmıştır. Tartışmalar bu şekilde sürüp gitmiştir.

Sonuç

Orta Asya Türk toplumunda kadın hak ve hukuk anlamında erkeğe denk sayılmıştır. Bu kültürde kadın- erkek ayrımı yapılmamıştır. Kadınlar her türlü faaliyetlere erkeklerle birlikte iştirak etmiştir Ata binen, güreş tutan, silah kullanan, ok atmada en az erkekler kadar hünerli olan Türk kadını, savaşçı özelliklerinin yanı sıra vatan savunmasında da önemli görevler üstlenmiştir. Bu durum İslamiyet öncesi Türk toplumunun, göçebeliğin ve savaşçılığın bir gereği olarak ortaya çıkmış koşulların yansıması olarak düşünülmelidir.

İslamiyet'in kabulüyle birlikte XI. Yüzyıldan itibaren Osmanlı toplumun yerleşik hayata geçmesi, bir İmparatorluk organizasyonunun teşekkülü, Arap, Fars ve Bizans etkisi gibi güçlü kültürel değişimlerle toplumsal yapıda kadının konumunda güçlü değişimler gözlemlenmeye başlar. Türk toplumlarında daha önceden gözlemlenmeyen ve yerli kaynakları bulunmayan çok eşlilik, cariyelik gibi kavramlar Türk toplum yapısına sirayet etmiş ve bu durum kadının kırsal hayatta olduğu gibi toplumsal yapıda görünür olmasının önüne geçmiştir. Bu durum kadının toplumsal konumunun daha çok kapalı mekanlarla sınırlandırılmasına sebep olmuştur.

Tanzimat'la birlikte özellikle giyim kuşam ile ilgili tartışmalarla gün yüzüne çıkan kadının toplumsal konumu, modernleşme ile birlikte yeni ve daha karmaşık bir sürece doğru ilerlemiştir.

Kaynakça

AKSOY, M., (2005), *Başörtüsü – Türban, Batılılaşma – Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul.

AKŞİN, S., (1980), *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İstanbul.

APAYDIN, H.Y.,(2011), “Tesettür”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40, Ankara, ss.538-541.

AVCI, M., (2016), ”Osmanlı Devleti’nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi için Mücadele Eden Öncü Kadınlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.55, Erzurum, 2016, ss.231-232.

AYBAY, R ., (1980), *Kadının Uyraklığı Üzerinde Evlenmenin Etkisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

AYDIN, M.A., (2001), “Kadın” *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, Ankara, ss.87.

BEDİİ, S, (1330), “Haftaneme” *İctihad*, (27 Mart 1330/19 Mart 1914). ss.2241.

BULUT, Sedef., (2010) Türkçülerin Penceresinden Osmanlı’da Kadın Meselesi ve Orta Asya Referansı, *Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde*, ss.317.

CEYHAN, N., (2005), “II. Meşrutiyet Devri Türk Hikayesinde Kadın Etrafında Gelişen Modernleşme Tartışmaları”, *Divan; Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, S.19, C.2, ss.266.

DANIŞMEND, İ.H.,(1959), *Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?*, İstanbul.

DİNGEÇ, E., (2010), “Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları”, *History Studies, Volume 2/1*, ss.22-24.

DÜZDAĞ, E., (2012), *Sıratı müstakim*, İstanbul.

EDİZ, Z., (1995), *Kadınların Tarihine Giriş- Hititlerden Günümüze*, İstanbul.

ERBİL, P., (2007), *Kibele’den Pandora’ya Kadının Tarihsel Yenilgisi*, Ankara.

FAHREDDİN, M., “Ya Tesettür Kalkarmış, Yahut.....?, Sebilürreşad, (13 Mart 1330/ 26 Mart 1914), ss.47.

GÜRKAN, S.L., (2011), “Diğer Dinlerde”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40, Ankara, ss.543-544.

GÜZEL, Ş., (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, ss.858.

HAYKIR, Y., H., (2017), “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Aile Yapısına Bir Bakış, C.117, S.230, ss.91.

KAPLAN, L., (1998), *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Ankara.

KARAGÖZ, Z.Ö., (2017), “Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Kıyafetleri”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, C.1, S.1, ss.136.

KAROL S., TEZEL S., (1983) *Atatürk ve Kadın ve Hakları (Kadın Dernekleri Federasyonu ve Gönüllü Kuruluşlar)*, Ankara.

KAZIM, M., (1324), “Hürriyet-Müsâvât”, *Sıratıtmüstâkim* (21 Ağustos 1324/ 03 Eylül 1908), ss.21.

KOÇU, R.E., (1971), *Tarihimizde Garip Vakalar*, İstanbul.

KURNAZ, Ş., (2013), *Osmanlı Kadınının Yükselişi (1908-1918)*, İstanbul.

MENEKŞE, Ö., (2003), “Osmanlı’da Zina Cezası Olarak Recm”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.2, ss.7-18.

ÖZGER, Y., (2012), “Osmanlı’da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümelere”, *History Studies*, Volume 4/1, ss.420.

SARISAMAN, S., (1998), “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.6, S.21, ss.98-99.

SELÇUK, H., (2013), “Kadına Uygulanan Şiddetin Osmanlı Mahkeme Tutanaklarına Yansımaları”, *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)*, C.1, S.1, ss. 109-126.

TEKİN, S., (2010), “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 29, Sayı 47, ss.85.

TURAN, O., (1993), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul.

UMUR, S., (1988), “Osmanlı Belgeleri Arasında: Kadınlara Buyruklar” *Tarih ve Toplum*, C.10, S.58, ss.205-206.

ÜLKEN, H. Z., (1967), “Türkiye’de Kadın Hayatı’nın Tekâmülü”, *Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferanslar (1953-1964)*, Ankara, ss. 121-123.

ÜNAL U., ÖNDER B., (2015), *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da Kadın*, İstanbul.

“50 yılda Türk Kadını”, (1974), *Türkiye Üniversiteli Kadınlar Derneği Ankara Şubesi*, Ankara.

“Tesettür Fikrinden Siyâseten Görülen Zararlar”, Sıratımüstakim, (18 Ağustos 1327/31 Ağustos 1911), ss.416.

“Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler: Kadın-II, (1984), *Tarih ve Toplum*, ss.53.

*Nazan Pürmüslü - II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadınının
Toplumsal Hayattaki Yeri ve Kadın Hareketleri*